

ZELF DOEN!

VIER VORMEN VAN ZELFSTURING

Karen van Kooten en Margôt Koekkoek

Woord vooraf

Als kind gingen wij al onze eigen gang en nu, als twee zelfstandige professionals, bepalen we nog steeds graag zelf wat we doen. Dat wij een boekje wilden schrijven over zelfsturing van leerlingen was een logische stap. Maar al snel liepen we aan tegen een brei van begrippen: zelfsturing, eigenaarschap, zeggenschap, zelfverantwoordelijk leren...

Die verwarring herkenden we op scholen. Daar kwamen we termen tegen als: 'leerlingen eigenaar maken van hun eigen leerproces', 'motivatie van onze leerlingen vergroten', 'executieve functies van kinderen versterken' en 'leerlingen meer betrekken bij het onderwijs'!

We waren benieuwd naar hoe er in het onderwijs gedacht werd over deze ontwikkelingen en zijn met vijf scholen in gesprek gegaan. Dit leidde tot vijf heel verschillende gesprekken en even zovele invalshoeken op het begrip zelfsturing.

Door deze gesprekken kregen we zicht op de verschillen, de overeenkomsten en de onderliggende visies. Deze zijn in dit boekje beschreven. We willen hiermee helderheid brengen in de discussie over het begrip zelfsturing. We hopen dat het teams inspiratie biedt en dat het scholen helpt om hun eigen koers te varen.

Bij het schrijven hebben we veel gehad aan de feedback van onze oud-collega en onderwijsexpert Jan Hooiveld. Hij heeft ons met zijn enorme kennis en betrokkenheid bij het thema steeds weer op het goede spoor gezet. We willen ook Stef van Wickeren van Campus Columbus, Marik Broere van Laterna Magica, Edwin Buse en Ellen Woertman van De Esmoreit, Christel Hartkamp en Sandra Weerman van Sudburyschool Harderwijk en Maaïke Kramer van de Eerste Westlandse Montessorischool Monster heel erg bedanken voor hun inspirerende verhalen over hun scholen. En tot slot onze dank aan Naomi, Ardaan, Ton en Maarten voor hun kritische geluid.

We zijn nieuwsgierig naar jullie ervaringen!

Karen van Kooten

info@karenvankooten.nl
www.karenvankooten.nl

Karen van Kooten
trainen in onderwijs

Margôt Koekkoek

info@margotkoekkoek.nl
www.margotkoekkoek.nl

 Margôt Koekkoek
EEN BREDE BLIK OP LEREN

Inhoud

	WOORD VOORAF	2
	INLEIDING	4
1	WAAROM ZELFSTURING	5
	SCHOOLVOORBEELD Zelfsturing op Dalton Kindcentrum Campus Columbus	8
2	HOE ZELFSTURING	10
	SCHOOLVOORBEELD Zelfsturing op De Esmoreit	14
3	VIER VORMEN VAN ZELFSTURING	16
	SCHOOLVOORBEELD Zelfsturing op de Eerste Westlandse Montessorischool	19
	SCHOOLVOORBEELD Zelfsturing bij de unit 0-3 jarigen op Laterna Magica	24
	SCHOOLVOORBEELD Zelfsturing op de Sudburyschool Harderwijk	28
4	UITWERKING VOOR DE PRAKTIJK	30
5	TOT SLOT	34
6	BRONNEN	35

Ook vind je tussen de tekst een aantal werkvormen om met je team mee aan de slag te gaan. Deze zijn te vinden op pagina 5, 13, 18 en 34.

Inleiding

kopten de kranten na de verschijning van 'De Staat van het Onderwijs 2015-2016'. Meteen barstte er een discussie los over de leerhouding van onze leerlingen. In het onderwijs wordt al langere tijd gezocht naar mogelijke verklaringen en oplossingen voor de dalende motivatie. Volgens sommigen zouden leerlingen meer gemotiveerd worden als ze invloed krijgen op hun eigen leerproces. Anderen betwijfelen dat. De discussie over dit onderwerp roept heftige emoties op en voor- en tegenstanders komen niet nader tot elkaar. Dit boekje wil een objectief kader bieden voor een genuanceerde discussie.

Als er gesproken wordt over motivatie en het geven van invloed aan leerlingen wordt vaak het begrip zelfsturing gebruikt. Er bestaan meerdere definities van het begrip zelfsturing maar de algemeen gehanteerde definitie is die van Zimmerman (1986): Zelfsturende leerlingen zijn metacognitief, motivationeel en gedragsmatig betrokken bij hun eigen leerproces. In de praktijk blijkt dat het niet altijd helder is wat daar precies mee bedoeld wordt. Er is geen eenduidigheid over de inhoud en vorm. Daarnaast is het onduidelijk wat de verschillen en overeenkomsten zijn met de begrippen zeggenschap, zelfwerkzaamheid, zelfverantwoordelijkheid en eigenaarschap. Scholen, maar ook leerkrachten, geven op diverse wijze invulling aan deze begrippen. Deze onduidelijkheid zorgt ervoor dat discussies over zelfsturing vertroebelen en weinig opleveren.

In dit boekje wordt gesteld dat de betekenis van het begrip zelfsturing wordt bepaald door de visie op leren en opvoeden. Scholen blijken hier heel verschillend over te denken. Op een school met een traditionele visie op leren en opvoeden ziet de invulling van het begrip zelfsturing er anders uit dan op een vernieuwings-school.

Het boekje is bedoeld voor scholen die nadenken over hoe ze invulling willen geven aan het begrip zelfsturing en of ze daar in de toekomst meer ruimte voor willen bieden of juist niet.

Het uiteen zetten van de verschillende opvattingen in dit boekje draagt bij aan de reflectie op de eigen praktijk: 'Wat zijn onze opvattingen over het begrip zelfsturing, hoe willen wij als school er invulling aan geven en wat zijn onze ambities?'

Na een introductie van het begrip zelfsturing, waarom het leeft binnen het onderwijs en hoe het vorm en inhoud kan krijgen, volgt de beschrijving van vier verschillende vormen van zelfsturing. Door het boekje heen staan schoolvoorbeelden en werkvormen die gebruikt kunnen worden om in het team het gesprek over zelfsturing te voeren. Tenslotte worden de vier vormen van zelfsturing weergegeven in een schema. ●

1

WAAROM ZELFSTURING?

Twee generaties geleden was de invloed van leerlingen op het onderwijs dat zij kregen op de meeste scholen in Nederland te verwaarlozen. Er was weinig ruimte voor inspraak van leerlingen en zowel in het onderwijs als in de opvoeding werden kinderen geacht naar volwassenen te luisteren. De leerkracht stond op grote afstand van de leerling. Gehoorzaamheid was een gewaardeerde eigenschap. Tegenwoordig willen we echter geen gehoorzame maar vooral zelfstandige kinderen, kinderen die hun behoeftes kunnen benoemen en ook 'weten wie zij zijn'. Vroeger was de algemene gedachte dat de wil van kinderen het 'zelf te willen doen' moest worden beteugeld. In onze tijd erkennen we deze wil en zien we deze als motor achter de ontwikkeling van de mens. We zijn van mening dat een autoritaire opvoeding de natuurlijke drang tot ontwikkeling zou kunnen belemmeren. In de opvoeding en in het onderwijs wordt om deze reden gezocht naar manieren om deze aangeboren drang meer ruimte te geven of zelfs te stimuleren. Meer aandacht voor zelfsturing van kinderen past daarom in deze tijd.

WERKVORM

Bespreek met je team:

Gebruiken jullie op school de term zelfsturing of een andere term? Spreken jullie over zelfredzaamheid, zelfstandigheid, zelfstandig leren, eigenaarschap, zeggenschap, executieve functies, zelfsturing of een ander begrip?

Voer met elkaar het gesprek over de volgende vragen:

- Welke term(en) hanteren jullie op school?
- Hebben jullie dezelfde beelden bij deze term(en)? Wissel dit met elkaar uit.
- Waarin zijn deze beelden hetzelfde en waarin verschillen ze?
- Welke term en welk beeld past het best bij de visie van jullie school?

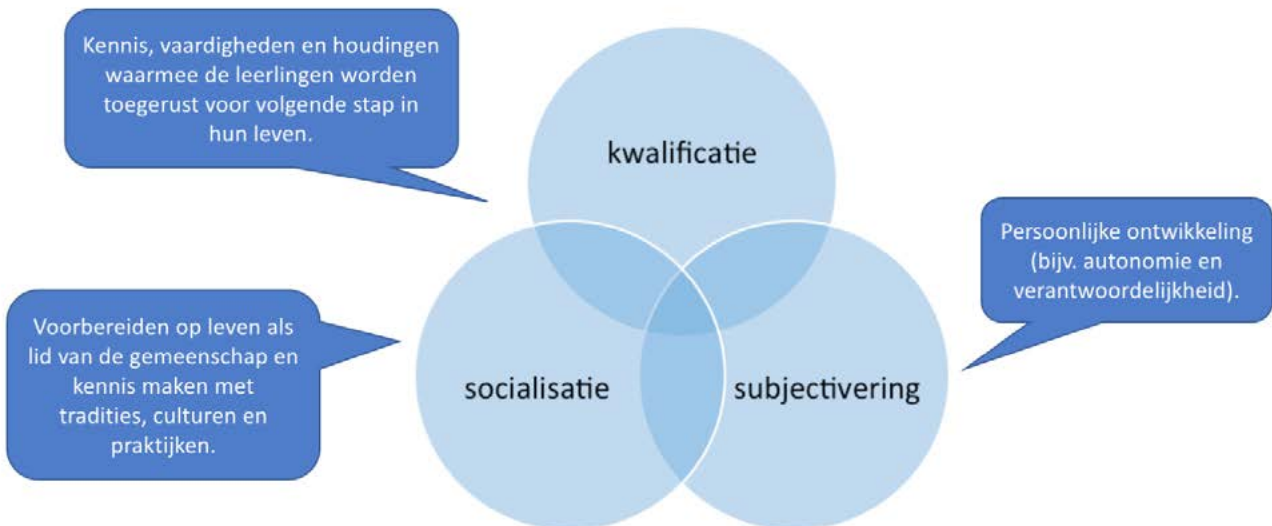

ZELF DOEN!

Discussie en overleg tussen kinderen en volwassenen hebben in de opvoeding en in het onderwijs een grotere plaats ingenomen. Kinderen vinden dat hun mening ertoe doet en ze willen gehoord worden. De meeste scholen zien onderwijs dan ook breder dan alleen een plek om vaardigheden te leren en kennis te verwerven. De school heeft niet alleen de functie om leerlingen voldoende bagage mee te geven om een vervolgopleiding te kunnen volgen en een beroep te kunnen gaan uitoefenen. Scholen zien het onderwijs ook als een plek waar leerlingen hun persoonlijkheid ontwikkelen en deelnemer worden aan de wereld.

Waarvoor dient onderwijs?

Volgens onderwijspedagoog & filosoof Gert Biesta

Biesta (2012) geeft drie domeinen aan waarbinnen onderwijs een opdracht heeft.

Allereerst is er het domein van de *kwalificatie*. Met kwalificatie wordt het aanbieden van kennis, vaardigheden en houdingen bedoeld waarmee kinderen worden toegerust voor de volgende stappen in hun leven. Naast kwalificatie, is onderwijs ook een proces van *socialisatie*. Leerlingen worden op school ingeleid in de samenleving oftewel leren ze samen te leven. Ze nemen deel aan de tradities en de cultuur en leren om te gaan met de waarden, normen en gebruiken die daar een rol in spelen. Als derde domein noemt Biesta *subjectivering*; ook wel persoonsvorming genoemd. Dit heeft betrekking op de persoonlijke ontwikkeling van de leerling.

ZELF DOEN!

Dat er meer aandacht is gekomen voor zelfsturing is ook te begrijpen als we kijken naar de complexiteit van de wereld waarin kinderen tegenwoordig opgroeien.

We leven in een maatschappij die in de afgelopen decennia sterk is veranderd. Dit is met name het gevolg van emancipatie, individualisering, andere gezagsverhoudingen en snelle technologische ontwikkelingen. Scholen willen leerlingen voorbereiden op een dynamische toekomst. Belangrijk daarbij is niet alleen de verschuiving in het type banen waaraan behoefte is, maar ook het besef dat leerlingen moeten worden opgeleid voor banen die nog niet bestaan. De aanname daarbij is dat deze banen om andere, nieuwe competenties vragen. Deze worden ook wel aangeduid als de 21e-eeuwse vaardigheden. Naast het overbrengen van kennis heeft de school de opdracht om leerlingen vaardigheden te leren om hun eigen toekomst vorm te geven. Hierbij is zelfsturing niet alleen een middel maar ook een doel.

ZELFSTURING OP DALTON KINDCENTRUM CAMPUS COLUMBUS HEERHUGOWAARD

Stef van Wickeren is directeur onderwijs van Dalton Kindcentrum Campus Columbus. Het Kindcentrum is er voor kinderen van 0-12 jaar. Binnen alle afdelingen, de speelzaal, de opvang en het onderwijs, wordt vanuit de Dalton visie gewerkt. Het uitgangspunt van Dalton is om kinderen te leren om ondernemend en zelfverantwoordelijk te zijn. Het uiteindelijke doel is democratisch burgerschap. Helen Parkhurst (1887-1973) schreef: 'Wat wij nodig hebben in onze maatschappij zijn mensen zonder vrees!' (fearless human beings). Elk mens neemt zijn verantwoordelijkheid in de samenleving. Het gaat om een grote mate van zelfvertrouwen en tonen van moed om te werken aan een democratische wereld.

Helen Parkhurst wilde ook omwille van de efficiency kinderen verantwoordelijkheid geven. Kinderen zijn als het ware kleine ondernemers, die verantwoordelijkheid leren dragen voor hun taken, hun eigen ontwikkeling, omgeving en werk.

Alle teamleden hebben hierin een uitnodigende, stimulerende en begeleiden- de rol. Op de Campus Columbus worden de kinderen niet over leerstof-jaar- groepen verdeeld, zoals scholen dat doen met groep 1 tot en met 8. Er wordt met fasen gewerkt van een halfjaar. Elke halfjaar kent een doorstroommoment naar een nieuwe fase: na de zomervakantie, na 20 weken en rond eind januari. Dit is een organisatorische vorm waarbij het sociale aspect en niet het leerstofaanbod het criterium vormt.

'Zelfstandigheid is een kernwaarde van Dalton' zegt Stef van Wickeren. 'Los van het feit dat het didactisch handig is dat kinderen zelfstandig op hun eigen niveau aan taken werken en de leerkracht / onderwijsassistent / pedagogisch medewerker de handen vrij heeft – dat is de didactische zelfstandigheid – geven wij daar nog een diepere betekenis aan. Wij willen dat onze leerlingen zonder vrees, zelfredzaam, zelf verantwoordelijk en met zelfvertrouwen de wereld in stappen. Datzelfde geldt voor mij als directeur. Ik wil ook mijn teamleden zien, als fearless human beings. Zelfsturende mensen zijn leiders, leiders van zichzelf, van hun eigen ontwikkeling en eigen initiatieven. Maar het is heel paradoxaal, een zelfsturend team heeft ook sterk leiderschap nodig'. 'Wij hebben hier op school, of zoals wij het noemen in de Campus, het vertrouwen dat mensen zelfsturing in zich hebben, want dat is natuurlijk waar het mee begint. Zelfsturing en verantwoordelijkheid zijn met elkaar verweven. Je stuurt jezelf als je invloed hebt en verantwoordelijk bent voor de situatie, de context en de taken. In de manier waarop kinderen bejegend worden in het primaire proces, in de interactie, daar ontstaat zelfstandigheid en zelfsturing. →

SCHOOLVOORBEELD

Stef: 'Bij ons hebben leerlingen veel keuzes: wat ga ik doen, hoe pak ik het aan, waar ga ik mee beginnen, met wie en op welke werkplek. We werken hier met flexplekken en je mag ook op de trap oefenen als je beweging prettig vindt. We hebben een rijke leeromgeving, met heel veel verschillende leerbronnen dus de keuze is hier redelijk groot. Maar wanneer kennis centraal staat, bijvoorbeeld bij spelling, dan is het *wat* als volgend doel door de leerkracht bepaald'.

Stef vertelt: 'Als teamlid moet je veel voorbereiden en structureren om vervolgens ruimte te kunnen geven voor zelfsturing. Het is een beredeneerde omgeving waar zelfstandigheid ruimte krijgt, ik noem dat een strak georganiseerde chaos. Op het moment dat alle leerlingen hetzelfde doen betekent dat er een leidend programma is waar aan kinderen zich moeten aanpassen. Dat is bij ons niet het geval'.

'Kinderen leren het zelf te doen, autonomie daar gaat het om', gaat Stef verder. 'Je gaat als leerkracht/teamlid van leiden naar begeleiden, naar mate de kinderen meer zelfstandigheid aankunnen. Als je dat niet heel bewust doet blijf je veel te veel leiden en leer je die kinderen niet die keuze te maken waardoor ze de volgende keer zelf aan de gang kunnen. Reflectie hoort er automatisch bij. Als je niet vooruitkijkt en niet terugkijkt zal je ook nooit bewust die bekwaamheid creëren. Teamleden kijken nu bewuster naar de procesmatige kant en vragen: Hoe is het gegaan? Wat deed dat met je? Wij maken kinderen bewust van wie ze zijn en wat ze nodig hebben. Ook door samen te werken leren kinderen zichzelf en anderen kennen'.

Stef: 'Je ziet hier grote verschillen tussen kinderen. Als je zogenaamde onzelfstandige kinderen ziet – volgens de leeftijdsadequate norm – dan ben je geneigd om het lapmiddel *structureren en sturen* te gaan gebruiken. Je blokkeert dan het oefenen van de meta-cognitieve vaardigheden. Als leerkracht/teamlid moet je ervoor zorgen dat onzelfstandige kinderen leren dat ze ook zonder leiding aan het werk gaan. En als het dan een keer niet gebeurt, geen paniek want het kind ontwikkelt ook andere vaardigheden'.

'Bij elke rondleiding loop ik met een groep volwassenen door het gebouw terwijl de kinderen zitten te werken of te spelen. Vaak hebben kinderen niet door dat wij er staan' zegt Stef trots. 'Dat betekent dat de betrokkenheid bij de taak die ze hebben zo groot is dat het niet opvalt dat wij er zijn. Tegen een invaller zeg ik ook altijd 'Rustig aan, die kinderen weten precies wat ze moeten doen. Ga eerst maar eens kijken wat er gebeurt en als je het niet weet vraag je het aan een kind'. In plaats van: 'Hier is de handleiding en zorg dat je meteen laat zien wie je bent want anders lopen ze over je heen', dat hoeft hier helemaal niet'. ●

2

HOE ZELFSTURING?

Er zijn scholen die leerlingen al jarenlang meer zelfsturend laten leren en meer zeggenschap geven over het onderwijs. Deze scholen zijn van mening dat zelfsturing de motivatie voor leren bevordert: als leerlingen zelf mogen bepalen wat en hoe ze leren dan neemt de motivatie toe. Ieder mens is gericht op groei en de eigen ontwikkeling. Intrinsieke motivatie wordt in deze visie gezien als motor achter het leerproces. Hoe meer gemotiveerd mensen zijn, hoe meer ze leren. Zelfsturing is in deze opvatting geen doel op zich maar een middel. De Self-Determination Theorie (SDT) van Deci en Ryan (1985) is een onderbouwing van deze opvatting. Deze theorie is in Nederland geïntroduceerd door Stevens. Hij spreekt over de drie psychologische basisbehoeften: autonomie, relatie en competentie. Als het onderwijs voldoet aan deze basisbehoeften dan zijn leerlingen gemotiveerd en hebben zij zin in leren (Bors en Stevens, 2010).

Op andere scholen is men van mening dat intrinsieke motivatie niet noodzakelijk is voor goede leeropbrengsten. Zij zien de reactie van de leerkracht op inzet of prestatie als een belangrijke externe motivatie. In deze visie wordt goed onderwijs gezien als een belangrijke stimulans van de executieve functies. Onder het begrip executieve functies wordt een breed scala aan competenties verstaan die te maken hebben met het reguleren van het eigen gedrag. Als de executieve functies van leerlingen goed ontwikkeld zijn, kunnen ze hun gedrag beter reguleren en zichzelf beter aansturen. Hierdoor laten ze zich bijvoorbeeld minder afleiden door prikkels en zijn ze beter in staat hun werk te plannen. Dit gedrag draagt bij tot meer schoolsucces.

De term zelfsturing heeft in beide visies een andere betekenis en invulling. En zoals in de inleiding al werd genoemd kan dit in gesprekken en in de praktijk tot verwarring leiden.

Sitskoorn (2014) onderscheidt in 'De beste versie van jezelf' twaalf executieve vaardigheden:

Twaalf executieve vaardigheden

1. Aandacht richten, vasthouden, verdelen
2. Emoties reguleren en omgaan met stress
3. Flexibel kunnen zijn als dingen veranderen
4. Ongewenst gedrag kunnen onderdrukken
5. Taken en zaken starten
6. Dingen organiseren
7. Dingen kunnen plannen
8. Jezelf kunnen monitoren
9. Je werkgeheugen gebruiken
10. Een reëel zelfbeeld vormen
11. Het vermogen tot theory of mind
12. Pro-sociaal gedrag (het belang van anderen voor ogen houden)

ZELF DOEN!

Grofweg gaat het bij zelfsturing over het continuüm van leerkracht-sturing naar steeds meer leerling-sturing. Simons & Zuylen (1995) beschrijven het als een continuüm in zelfwerkzaamheid. Dit is dit uitgewerkt in het volgende model waarin de zelfsturing naar beneden toeneemt:

ZELFWERKZAAMHEID	LEERVAARDIGHEDEN	LEERHOUDINGEN
ZELFSTANDIG WERKEN	<ul style="list-style-type: none">• Opdrachten goed lezen• Luisteren• Plannen	<ul style="list-style-type: none">• Geconcentreerd achter elkaar doorwerken• Op tijd hulp vragen• Hulpvraag uitstellen
ZELFSTANDIG SAMENWERKEN	<ul style="list-style-type: none">• Taakverdeling maken• Groepsplanning maken• Leidinggeven• Geleid worden• Geconcentreerd blijven werken	<ul style="list-style-type: none">• Bereidheid tot samenwerking• Bereidheid samenwerken te leren
ZELFSTANDIG LEREN	<ul style="list-style-type: none">• Kennis-, integratie- en toepassingsactiviteiten uitvoeren• Leerdoelen en taakdoelen uit elkaar houden	<ul style="list-style-type: none">• Langere-termijn-perspectief op leren• Strategisch willen leren• Interesse voor het vak
ZELFVERANTWOORDELIJK LEREN	<ul style="list-style-type: none">• Doelen kiezen• Overzicht over vakgebied• Manieren van denken• Dwarsverbindingen leggen	<ul style="list-style-type: none">• Diepgaand willen leren• Uitstelgedrag voorkomen

ZELF DOEN!

De vraag is echter of er in de praktijk sprake is van een proces, waarbij scholen aan leerlingen steeds meer ruimte bieden voor zelfsturing óf dat er sprake is van principiële verschillen tussen de vormen van zelfwerkzaamheid dan wel zelfsturing. Met andere woorden, kan een school beginnen met de invoering van zelfstandig werken en leerlingen zich gaandeweg steeds verder laten ontwikkelen naar zelfverantwoordelijk leren? Of zitten daar grenzen aan omdat het te ver af komt te staan van de visie op leren en opvoeden? Hooiveld (2011) stelt dat de keuze voor de vorm van zelfsturing bepaald wordt door de visie op leren en opvoeden van de school. Deze visie bepaalt waarom en hoe de school het begrip zelfsturing vorm geeft. De visie van de school gaat niet alleen over didactische- maar ook over de pedagogische benadering van leerlingen. Wanneer je als school niet gelooft dat motivatie voor leren toeneemt wanneer leerlingen meer eigenaarschap krijgen, dan moet je niet op die manier je onderwijs inrichten. De wijze waarop zelfsturing oftewel zeggenschap van leerlingen wordt ingevuld moet kloppen bij de visie. Het is daarom belangrijk om te weten waar je als school voor staat (Hooiveld 2011).

Hooiveld benoemt drie type opvattingen die essentieel zijn voor de visie van de school:

- *Opvattingen over het curriculum:* hoe is de onderwijshoud geordend?
- *Opvattingen over de organisatie:* hoe zijn de leerlingen gegroepeerd?
- *Opvattingen over de pedagogiek:* de manier van omgaan met gedrag en waarden en normen.

Deze opvattingen leiden tot de volgende tegenstellingen

• Leerling stuurt eigen leerproces	→	Leerkracht stuurt leerproces
• Procesgericht onderwijs	→	Doelgericht onderwijs
• Overleg en gezamenlijke afspraken	→	Schoolregels door de school vastgelegd.
• Onderwijs op basis van vertrouwen	→	Onderwijs op basis van opbrengstgericht werken

ZELF DOEN!

Het continuüm van Simons en Zuylen (1995) en het werk van Hooiveld (2011) zijn gebruikt als inspiratiebron voor dit boekje. Er worden een viertal visies op leren en opvoeden beschreven die leiden tot vier vormen van zelfsturing. Binnen deze vier vormen kunnen scholen een doorgaande lijn bepalen van leervaardigheden en leerhoudingen. De werkelijkheid van scholen is veel genuanceerder, maar om binnen de school na te denken over hoe invulling te geven aan zelfsturing kunnen deze vormen een goede dienst bewijzen. ●

WERKVORM

Bespreek met je team:

Zijn er bij jullie op school verschillen in de manier waarop zelfsturing in de groepen vorm krijgt? Zijn er groepen waar meer ruimte is voor zelfsturing vergeleken bij andere groepen? En waar ligt dat aan?

- Verschil tussen leerkrachten
- Leeftijd van de kinderen
- De groepssamenstelling en/of dynamiek van de groep
- Al dan niet meer focus op opbrengsten

Staan jullie achter deze verschillen? Of willen jullie meer eenheid? En waarom wel of niet?

ZELFSTURING OP DE ESMOREIT LUTTENBERG

Edwin Buse en Ellen Woertman zijn directeur en adjunct-directeur/intern begeleider van de Esmoreit in Luttenberg. Op de Esmoreit wordt gewerkt met de werkwijze Vierkeerwijzer. Deze werkwijze is gebaseerd op de theorie van de meervoudige intelligentie van Howard Gardner. Groep 1 en 2 werken thematisch. Vanaf groep 3 worden 's ochtends de basisvaardigheden getraind en 's middags wordt in een periode van 3 weken thematisch gewerkt met één geschiedenis-, aardrijkskunde- of natuuronderwerp waarin de leerlingen op hun eigen manier en vanuit hun eigen talenten (intelligenties) het thema verkennen, onderzoeken en ervaren.

Ellen vertelt: '7 Jaar geleden kwam ik op de Esmoreit werken in groep 8. Toen ik aan het eind van het schooljaar aan mijn leerlingen vroeg: Wat neem je mee, voor jezelf, naar een volgende school? Dan keken mijn leerlingen me aan van hoezo? 'Mijn rapport', zeiden ze dan. Als team realiseerden we ons dat we dat niet wilden. We hebben toen met elkaar een visie opgesteld. De consumerende rol van kinderen op school met veel zitten, dat was niet ons idee van hoe kinderen leren. Wij willen dat leerlingen actief zijn in een betekenisvolle leeromgeving waardoor hun zelfvertrouwen groeit. Het gaat er om dat ieder kind zich gezien voelt en dat het zichzelf leert kennen. Het kind is uitgangspunt en ons onderwijs sluit aan vanuit verbinding, verantwoordelijkheid en verwondering. Edwin werd onze nieuwe directeur omdat hij helemaal achter deze visie stond. Vierkeerwijzer bood ons een model om deze visie in de praktijk vorm te geven!'

'We kweken in het huidige onderwijs frustratie, lastig gedrag en pubers die anderen de schuld geven voor hun eigen falen', zegt Edwin. 'We moeten leerlingen leren dat ze zelf eigenaar zijn en dat ze verantwoordelijk zijn voor zichzelf en de mensen om hen heen. Zelfsturing zal in de toekomst steeds belangrijker worden. In het begin dachten we dat een kind hooguit mede-eigenaar kon zijn van zijn eigen leren en nu hebben door dat het kind eigenaar is en wij mede-eigenaar want als het kind het niet wil doen doet ie het niet. De kunst is om als leerkracht een kind zo ver te krijgen dat hij wel iets wil. Dus heel simpel: de koek net zo hoog hangen dat hij er net wel bij kan maar ook wil springen. Dat dwing je niet af maar je kunt het wel stimuleren. →

SCHOOLVOORBEELD

Ellen: 'Als leerkracht geef je instructie, dat hoort bij het leerstofjaarklassen-systeem en daar heeft de leerling geen invloed op. Maar daarna kan de leerling kiezen: ga ik het al meteen maken, ga ik het straks maken, waar ga ik zitten en met wie, dat moet je ze leren, daar ben je ook een school voor. Vierkeerderwijzer gaat uit van twee principes: trainen en beleven. s' Morgens trainen we lezen, taal en rekenen want die kennis en vaardigheden heb je als leerling nodig. Het toepassen van de geleerde kennis en strategieën gebeurt in de middag. We hebben wereldoriëntatie omgezet in thema's. We werken vraag-gestuurd, de vraag van de leerling is uitgangspunt.

'Je moet als leerkracht wel de regie houden' zegt Edwin. Als leerlingen de verantwoordelijkheid niet aankunnen moet je als leerkracht zeggen 'Ik zie dat jij de verantwoordelijkheid nog niet aan, je kan nog niet zelfstandig op het leerplein werken ga jij dan maar in de klas zitten. Dat is wellicht wat autoritair maar wel consequent en dat kind weet ook waarom. De volgende keer mag het kind het gewoon weer op het leerplein proberen.

'In methodes proberen ze leerlingen enthousiast te maken door mooie tekeningen en mooie platen. Maar het blijft begrijpend lezen dus het heeft naar onze mening niets te maken met beleven. Bij ons op school hebben leerlingen van groep 8 een vakantiebeurs voor de ouders georganiseerd. Dan zijn er jongens die staan dan tot 16:30 baklava te maken, gewoon na schooltijd. En terwijl ze dat aan het maken zijn, zijn ze bezig met begrijpend lezen en rekenen en dat hebben ze helemaal niet door. Dat is de rol van het onderwijs: leerlingen inspireren en zorgen dat ze begeistert in de wereld staan' geeft Edwin aan.

Edwin: 'Als MT zijn wij veel in de school en bemoedigen we de leerkrachten maar soms moet het ook schuren. Als leerkrachten ons iets vragen dan leggen we de vraag vaak terug en zeggen 'Wat vind je zelf?' want het zijn vaak vragen om bevestiging. Als een leerkracht vraagt: 'Moet ik dat doen?' en één van ons zegt 'ja', dan hoeven ze niet meer na te denken en als het fout gaat kunnen ze zeggen 'het moest van jullie'. Dat is geen eigenaarschap.

Edwin: 'Vroeger vond ik dat kinderen niet mochten 'kliederen' op hun mappen of op hun etui. Maar ik betrapte mij erop dat ik zelf een sticker op mijn laptop heb geplakt, dus ik heb ook die behoefte om het mij eigen te maken. Nu zie ik mappen en etuis die 'volgekliederd' zijn en denk ik: jij wil je onderscheiden met je eigen map en etui, prima. Dat betekent wel dat ik sommige mappen niet mooi vind maar ik maak er geen probleem meer van'. ●

3

VIER VORMEN VAN ZELFSTURING

Grofweg onderscheiden we in dit boekje vier vormen van zelfsturing die passen bij verschillende visies op leren en opvoeden. Hieronder worden de vier vormen beschreven, uitgewerkt en geïllustreerd met voorbeelden. Op blz. 31-33 worden deze schematisch weergegeven.

1

DE LEERLING IS ZELFREDZAAM

2

DE LEERLING IS ZELFSTANDIG

3

DE LEERLING MAAKT KEUZES

4

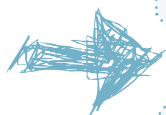
DE LEERLING BEPAALT

1 DE LEERLING IS ZELFREDZAAM

Vanuit deze visie op leren en opvoeden vindt het leren van kinderen het best plaats als volwassenen het leerproces sturen (leerkracht-gestuurd onderwijs). De leerkracht is verantwoordelijk voor het leren van de leerling en bepaalt wat (de doelen), hoe (instructie en werkvormen), wanneer, waar en met wie geleerd wordt. De methodes zijn actueel en worden precies gevolgd. Leerlingen volgen en luisteren naar de leerkracht, hun eigen invloed op het leerproces is minimaal. De leerkracht geeft gedifferentieerde instructie op verschillende niveaus en volgt het leerproces door observaties van leerlingen en door te toetsen. Het zelfstandig werken of spelen heeft de leerkracht nodig om in die periode aan een kleine groep leerlingen verlengde instructie te geven of verrijking en verdieping te bieden. Een strakke organisatie, regels en discipline zijn voorwaarden voor deze aanpak. De belangrijkste rol van de leerkracht is het bijbrengen van kennis en vaardigheden om leerlingen goed voor te bereiden op hun vervolgopleiding en hun toekomst. Vanuit de opvoedkundige rol bevordert de leerkracht zelfredzaamheid bij de leerlingen, bijvoorbeeld door te stimuleren dat ze taken zelf doen. De regels zijn voor de leerlingen helder en leerlingen wordt geleerd zich te conformeren aan deze regels.

DEZE VISIE IN DE PRAKTIJK

In groep 7 werken de kinderen een gedeelte van de les zelfstandig na een interactief instructiemoment waarin uitgelegd wordt hoe de persoonsvorm in een zin gevonden kan worden. Ze gaan een individuele verwerkingsactiviteit doen in hun schrift en zoeken dan zelf de persoonsvorm in een achttal zinnen. De leerkracht heeft in die tijd de handen vrij om een klein groepje leerlingen verlengde instructie te geven.

Het is tien uur. Tijd voor de peutergroep om naar buiten te gaan. De kinderen gaan zelf naar de gang om hun jasjes te pakken en aan te doen. Wanneer het niet lukt helpen ze elkaar of komt de juf te hulp. Tijdens het buitenspelen mogen de kinderen zelf hun speelgoed pakken, maar wanneer ze er niet meer mee spelen moeten ze het terug brengen naar het speelgoedhok. Daar is de juf heel consequent in.

ZELF DOEN!

WERKVORM

Bespreek met je team:

- Waar zouden wij onze school plaatsen op onderstaande lijnen?
- Wat herkennen wij op onze school?

0 tot 10

Leerling stuurt eigen leerproces

Leerkracht stuurt leerproces

0 tot 10

Procesgericht onderwijs

Doelgericht onderwijs

0 tot 10

Overleg met en gezamenlijke afspraken

Schoolregels door school
vastgesteld

0 tot 10

Onderwijs op basis van vertrouwen

Onderwijs op basis van
opbrengst gericht werken

Passen de posities op de lijnen bij de ambitie van de school? Of willen jullie je verder ontwikkelen? Plaats ook jullie ambitie op de lijnen en motiveer je keuze.

ZELFSTURING OP DE EERSTE WESTLANDSE MONTESSORISCHOOL MONSTER

Maaïke Kramer is directeur van de EWMM, een middelgrote Montessorischool in het Westland. Op de school wordt gewerkt volgens de ideeën van Maria Montessori:

'De benodigde hulp bieden, waardoor het kind zich kan ontwikkelen tot een zelfstandige persoonlijkheid die verantwoordelijkheid kan en wil nemen voor zichzelf, zijn omgeving en de samenleving waarvan hij deel uitmaakt'. Maria Montessori ging ervan uit, dat een kind van nature actief, leergierig en nieuwsgierig is. Het wil zijn omgeving graag leren kennen. De taak van de opvoeder is deze wetmatige ontwikkeling te observeren en te begeleiden indien dit nodig is. Ieder kind is een individu met een eigen aanleg en een eigen karakter, met als gevolg dat ieder kind de verschillende fasen van de ontwikkeling in eigen tempo doorloopt. Op de EWMM is veel aandacht voor de basisvaardigheden (rekenen, taal en lezen). Daarnaast zijn o.a. het omgaan met elkaar, samenwerken en verantwoordelijkheid dragen belangrijke leerdoelen.

Maaïke vertelt: 'Wij hebben een missie-uitspraak van Montessori: betrokken en nieuwsgierig. Dat zijn de woorden die wij willen behouden en stimuleren en uitbreiden. Wij willen een school zijn waar de leervragen van kinderen altijd prevaleren.

Vanuit onze visie op toekomstgericht goed onderwijs wilden wij onderzoek als middel tot actief, betrokken, betekenisvol en zelfverantwoordelijk leren terugbrengen in onze dagelijkse praktijk. Het eigenaarschap van leren en daarmee vrijheid, motivatie en autonomie, wordt zoveel mogelijk terug gelegd bij de kinderen. Er is bij ons op school een grote vrijheid van leren: met wie, hoe, waar en wanneer. Wij noemen het zelfverantwoordelijk en onderzoekend leren. Eigenaarschap kan niet zonder onderzoek en onderzoek kan niet zonder eigenaarschap, het is dezelfde kant van de medaille. Zelfverantwoordelijk leren is een middel èn een doel. Doel is eigenaarschap en het middel om daar te komen is zelfverantwoordelijk leren. Het gaat om het leren verantwoordelijkheid te nemen voor wat je doet!'

Maaïke: 'Vanuit de Montessoriwaarden hebben we altijd al een voorsprong en de moed gehad om dingen anders te doen. Na een aantal jaren stevig inzetten op de uitwerking van zelfverantwoordelijk en onderzoekend leren hebben we voor kennisgebieden (geschiedenis, biologie, geologie en inrichting) vanuit de bestaande theorie een nieuwe onderwijspraktijk ontworpen. Wij hebben een aantal leergebieden uitgewerkt en heel veel instrumenten ontwikkeld: vragenkaarten voor leerkrachten, reflectie-formulieren voor leerlingen, →

SCHOOLVOORBEELD

uitdagingskaartjes en bewijs. We stellen eerst samen met de leerlingen criteria op en daarna wordt hun werk daarop beoordeeld. Zo krijgen ze steeds meer zicht op succescriteria. Het beste werk gaat in een portfolio. We hebben een map gemaakt en daarin wordt alles verzameld. Voordat het werk in de map gaat, wordt het op het 'prikkelbord' gehangen om andere kinderen te inspireren.

Maaike vertelt: 'We willen ook het kindvolgsysteem van Montessori en het portfolio gaan koppelen. Nu is het nog het 'best-werkportfolio' en we willen toe naar een 'ontwikkelfportfolio'. Het portfolio als leerlingvolgsysteem, dat is onze droom. Sinds we hier mee bezig zijn, zien we heel ander gedrag bij leerlingen ontstaan: motivatie, geestdrift, passie en doorzetting. Er ontstaat willen weten en willen meedoen!'

Maaike: 'De belangrijkste succesfactor is dat we het heel erg met elkaar doen. Toen ik begon als directeur heb ik een andere structuur neergezet in de organisatie. Er zijn werkgroepen en professionele leergroepen die onderzoek doen in de school naar wat goed gaat en wat beter kan. Het delen van kennis, nieuwsgierigheid en betrokkenheid geldt ook voor de leerkrachten. Als je ziet wat dat oplevert, dat is mega! Toch blijft het kwetsbaar. Vorig jaar dachten we dat we er bijna waren, maar dan hoeven er maar een paar dingen te gebeuren en dan blijkt dat we nog steeds in ontwikkeling zijn. In lastige tijden schiet je terug in oud gedrag en trek je de touwtjes weer aan!'

'Er zijn ouders die niet voor onze school kiezen omdat ze veel waarde hechten aan de opbrengsten, zegt Maaike. Wij hechten als school natuurlijk aan kwalificatie (zie kader Gert Biesta op pagina 6) en onze opbrengsten zijn goed. Toch vinden wij subjectvorming en socialisatie net zo belangrijk. Als ouders dat ook vinden dan zijn ze bij ons op school op de goede plaats'. ●

2 DE LEERLING IS ZELFSTANDIG

Vanuit deze visie op leren en opvoeden ontstaat leren in de zogenaamde 'zone van naaste ontwikkeling'. De leerkracht observeert het leerproces bij de leerlingen en bepaalt wat en hoe er geleerd wordt. Leerlingen hebben naast groepsdoelen ook individuele doelen en krijgen ruimte en tijd om zelfstandig te leren en te ontdekken. Er wordt een groter beroep op de zelfstandigheid van de leerling gedaan en dit wordt ook bewust gestimuleerd. Er wordt expliciet aandacht besteed aan het leren leren en daarmee ook aan het stimuleren van de executieve functies. Het is de rol en taak van de leerkracht om leerlingen te sturen en steeds een stap verder te brengen. Daarbij sluit de leerkracht aan bij de verschillen, beleving en voorkeuren van de leerlingen. Leerlingen mogen zelf bepalen wanneer, waar en met wie ze willen leren. Daarin zoekt de leerkracht naar een balans.

De focus in de pedagogische benadering wordt gekenmerkt door een positieve opvoedingsstijl, waarin volwassenen kinderen belonen voor goed gedrag maar ook duidelijke grenzen aangeven. De leerlingen hebben een beperkte zeggenschap over de regels.

DEZE VISIE IN DE PRAKTIJK

In de onderbouw mogen de kinderen kiezen uit een door de leerkracht bepaald aanbod: werkje maken, spelen in de huishoek, bouwen, kleien. De leerkracht heeft goed nagedacht over wat zij de komende periode met de kinderen wil bereiken en heeft gezorgd voor een divers en uitdagend aanbod. Een groepje kinderen gaat spelen in de huishoek. De leerkracht observeert van een afstandje. Het spel blijft zich herhalen in eten koken en de poppen eten geven. De juf besluit om op bezoek te komen en verrijkt met haar rol het spel door taal toe te voegen en mee te spelen.

In de bovenbouw mogen de kinderen zelf bepalen waar zij hun werk willen doen, op het leerplein, in de klas of op de gang. En ook krijgen ze ruimte of ze alleen of samen willen werken. De meester geeft na afloop feedback: 'Jullie hebben heel goed gewerkt, het was rustig, Peter, ik zag dat jij Fons goed op weg hebt geholpen. Heel goed gedaan!'.

3 DE LEERLING MAAKT KEUZES

In deze visie op leren en opvoeden leert de leerling het best als hij/zij intrinsiek gemotiveerd is. De leerkracht neemt (tijdelijk) afstand en laat de leerling kiezen wat, waar en hoe het leert. In deze periode kiest en beslist de leerling en geeft de leerkracht vertrouwen. In deze benadering hebben leerlingen zeggenschap over hun eigen leerdoelen en hebben zij een individueel leer- en ontwikkelplan. De leerkracht biedt onderwijs zoveel mogelijk op maat. Belangrijk voor deze benadering is dat het aanbod en de speelleeromgeving betekenisvol zijn. Juist omdat leerlingen vanuit deze benadering gestimuleerd worden hun eigen leerproces vorm te geven hebben zij deze 'rijke leeromgeving' nodig. Pas als blijkt dat de ontwikkeling van de leerling naar de normen van de leerkracht stagneert dan grijpt de leerkracht in. De rol en taak van de leerkracht is om de leerlingen een volgende stap in hun ontwikkeling te laten maken.

De focus in het opvoeden is gericht op het contact tussen de volwassene en de leerling. Daarbij is het uitgangspunt van dit type onderwijs dat leerling zicht krijgt op wie hij is en op wat hij nodig heeft. Hierover vinden veel gesprekken plaats tussen de leerling en de leerkracht. Bewustwording van gedrag is in deze benadering belangrijker dan het volgen van de regels.

DEZE VISIE IN DE PRAKTIJK

Het thema voor de komende periode is kunst. De leerlingen van de middenbouw brainstormen met de leerkracht over wat voor activiteiten zij daarbij vinden passen en wat hen aanspreekt. Anouk stelt voor om naar een museum gaan om kunst te bekijken. Zaida vult aan dat zij het leuk zou vinden om zelf een museum in te richten met alle kunstwerken die ze de komende periode gaan maken. Natuurlijk moeten er dan ook bezoekers komen, dus er moeten ook posters en uitnodigingen gemaakt worden. Lieke vertelt dat haar moeder kunstenares is. Zij vraagt haar moeder of ze een workshop boetseren wil geven aan leerlingen die dit willen leren. Joost is stil en het onderwerp lijkt langs hem heen te gaan. De leerkracht besluit dit maar even zo te laten en het in de gaten te houden, want misschien heeft Joost even tijd nodig om tot een volgende stap te komen. Mocht dat niet gebeuren kan de leerkracht later alsnog in gesprek gaan met Joost.

Er is ruzie in de bovenbouw. Een groepje meiden wil niet meehelpen met het inrichten van het museum. Wat is er aan de hand? Ze vinden dat Marieke veel te bezig is, zij wil bepalen hoe het eruit komt te zien. De leerkracht zorgt dat er een gesprek komt tussen de meiden. Ze laat de leerlingen aan elkaar vertellen wat er volgens hen aan de hand is. Ze blijft zelf zoveel mogelijk op de achtergrond en laat de leerlingen zelf oplossingen bedenken.

ZELFSTURING BIJ 0-3 JARIGEN OP LATERNA MAGICA AMSTERDAM

Marik Broere is unitleider van 0-3 jarigen op Laterna Magica, een vernieuwend integraal kindcentrum (IKC) op IJburg. Het IKC biedt een basisvoorziening voor 0-12 jaar en is 52 weken per jaar open van 7:30 tot 18:30 uur. Het kindcentrum heeft een sociaal-constructivistische visie op leren en ontwikkelen: Natuurlijk Leren. Op Laterna Magica wordt de nieuwsgierigheid van kinderen gezien als bron voor leren en ontwikkelen. Het Kindcentrum is een leergemeenschap zonder klassen, jaargroepen en vaste methoden. Het Kindcentrum kijkt naar wat een kind nodig heeft en biedt maatwerk in leer- ontwikkelroutes. Vanaf het begin dat een kind hier komt (dat kan al wanneer het kind 3 maanden is) heeft het zijn eigen ontwikkelplan en een portfolio. Communicatieve zelfsturing is een belangrijk doel van het onderwijs en opvoeding op Laterna Magica. Kinderen leren reflecteren en kritisch denken. Er is een breed aanbod aan onderwijs en vorming en kinderen hebben veel te kiezen. Coaches begeleiden de kinderen bij hun keuzes. Er wordt veel aandacht besteed aan onderzoekend leren. Kinderen werken samen aan realistische opdrachten en er wordt steeds gekeken of die betekenisvol zijn voor het kind. Ook wordt nagegaan of de opdrachten uitnodigen tot ontdekken en onderzoeken.

Marik vertelt: 'In onze unit voor de allerjongste kinderen zijn wij als coach vanaf het begin af aan heel sterk gericht op relatie en veilige hechting. Wanneer dit goed is ga je als coach kinderen aanzetten tot zelfsturing. Dat doen we door de omgeving van kinderen steeds groter te maken. Onze speelleeromgeving is zo opgebouwd en ingericht. We hebben een stamgroep en als een jong kind een veilige basis heeft kan het van daar uit de omgeving gaan ontdekken. Ze kunnen dan uitvliegen naar de hoekenruimte en naar andere plekken binnen het Kindcentrum, zoals het kookcafé, danszaal en de ontdektuin met ook dieren. Onze ontdektuin heeft een beschermde plek waar kinderen zich kunnen terugtrekken, maar wanneer ze willen en eraan toe zijn kunnen ze ook door het hekje gaan en de andere oudste kinderen ontmoeten. Onze kinderen gaan heel geleidelijk over naar de grotere wereld. We laten ze zelf deze stappen zetten als ze eraan toe zijn. Uit de praktijk blijkt dat jonge kinderen altijd hun coach in de gaten houden en dan durven ze te gaan. Soms komen ze tot de ontdekking dat ze het te spannend vinden en zoeken ze weer een veilige plek op.

Onze 3-jarigen gaan als ze eraan toe zijn door naar de onderbouwunit. In deze unit kunnen de driejarigen meedoen met activiteiten die passen bij hun ontwikkelingsniveau en interesses. Ze kunnen samenwerken met oudere kinderen binnen de unit. Deze kinderen kunnen wel bij ons terugkomen om bijvoorbeeld bij ons te slapen wanneer ze dat nodig hebben', geeft Marik aan. →

SCHOOLVOORBEELD

Marik: 'Het is niet voor iedere professional weggelegd om hier te werken. We zoeken mensen die onze visie delen. Er zijn mensen in de kinderopvang die zeggen: 'Geef mij maar vier muren waarbinnen ik alle kinderen kan zien en geef mij buiten maar een hek er omheen, want dan zie ik alles en kan ik s 'avonds ook iets vertellen aan de ouders'. We hebben er juist voor gekozen om kinderen ruimte te geven, we willen de natuurlijke drang om te onderzoeken zoveel mogelijk stimuleren en kinderen keuzes bieden. Als team van professionals zijn wij samen verantwoordelijk voor alle kinderen in de unit'.

'We beginnen bij de jongste kinderen al met jezelf leren kennen', vertelt Marik. 'Want wanneer je jezelf goed kent, weet je wat je talenten zijn en wat je moeilijk vindt. Je weet ook wie je kan helpen. Jongere kinderen leren zich al verplaatsen in de ander. Ze leren leven in een gemeenschap. We hebben een portfolio met o.a. de ontwikkelings- en leerlijnen' Ik en de ander', 'Ik denk en ontdek' en 'Ik en mijn lijf'.

We zijn dit binnen onze unit verder aan het ontwikkelen. De oudste kinderen voeren al portfolio-gesprekjes, ook met hun ouders. Niet alle kinderen van deze leeftijd kunnen dat, maar er is een aantal kinderen die dat al wel kan. Wanneer het kind zelf nog niet kan praten is het wel bij het gesprek tussen de coach en de ouders en er wordt ook samen naar het portfolio gekeken. Het portfolio wordt in deze fase voor een groot deel nog gevuld door de coaches, maar we zorgen dat ze zo vroeg mogelijk zelf hierbij betrokken worden. We kunnen op basis van observatie, waarbij we gebruik maken van de ontwikkel- en leerlijnen, goed de ontwikkeling van het kind volgen en zien of het kind er aan toe is om de overstap te maken naar de volgende groep en meer ruimte. Meestal is dat rond het derde levensjaar, maar dat kan dus ook iets eerder of later zijn. Wanneer de ontwikkeling dit toe laat'.

Marik: 'We werken met kernconcepten om kinderen inzicht op te laten doen in de wereld om hen heen en dit trekken we nu ook door naar het jonge kind. Een voorbeeld van een kernconcept is Energie; wat kun je doen met energie? In onze unit hebben de kinderen inzichten op gedaan met licht (donker en schaduw). We verbinden de doelen van het kernconcept en de leer- en ontwikkellijnen. In deze leeftijdsfase bedenken wij als coaches de kernvragen bij de kernconcepten. Deze kernvragen sluiten aan bij de belevingswereld van jonge kinderen en wat ze nodig hebben. We willen dat ze echt kunnen onderzoeken in een uitdagende, prikkelende omgeving. We geven geen lesje, maar willen kinderen laten beleven. Als coach stimuleren we de taalontwikkeling, verbinden we concepten en leefwerelden, stellen we denkvragen gericht op eigen plannen/ ideeën en geven we feedback. Het is soms lastig om voor deze jonge leeftijd een goede kernvraag uit het kernconcept te halen, dit zijn we nog aan het onderzoeken en over aan het nadenken. We werken ook met een kiesbord. Kinderen kunnen bij ons kiezen voor workshops die passen binnen het kernconcept'. →

Marik: 'Ik kom uit het onderwijs en het is mij opgevallen dat de kinderopvang aan elkaar hangt van protocollen. Die protocollen zorgen niet voor zelfsturing. Ook niet bij ons zelf en dat maakt ons afhankelijk. Natuurlijk zijn veel van deze protocollen belangrijk, maar je moet wel zelf blijven nadenken. Bij alle protocollen vragen we ons af: wat betekent dit voor onze kinderen, wat betekent het voor ons en wat betekent het voor onze visie?'

'We geven veel informatie aan ouders, ze moeten weten wat onze visie is en hoe de praktijk eruit ziet. Ik hoor vaak ouders die zeggen 'heerlijk dat mijn kind hier vies mag worden en dat een wit shirt s'avonds zwart terugkomt'. En we benoemen ook naar de ouders dat kinderen zand of scheerschuim in hun mond stoppen.'

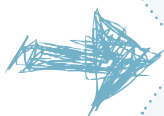
Voorbeelden van zelfsturing op Laterna Magica:

- Kinderen kunnen kiezen of ze op de eigen groep willen eten of in het 'restaurantje' in de centrale ruimte. Kinderen helpen ook met tafeldekken, opruimen, afwassen etc.
- Er hangt in iedere groep een kiesbord waar kinderen met hun foto kunnen aangeven met welke activiteit (ook buiten de unit) ze mee willen doen.
- Het cijferslot naar de deur van de unit is weggehaald. Er is nu een laag hekje, waardoor kinderen niet zo maar de grote ruimte in kunnen, maar het gevoel van verbinding wel toeneemt.
- Oudere kinderen van Laterna Magica kunnen bij de jongste kinderen stage komen lopen of opdrachten uitvoeren. Bijvoorbeeld voorlezen of een poppenvoorstelling geven.
- Er is in de unit een atelier en een snoezelruimte waar vaak ontdekactiviteiten worden georganiseerd en kinderen hun hele lijf gebruiken.
- Kinderen kunnen zelf op ontdekkingstocht door onze tuin met zand, heuvels, gras, dieren, bosjes, moestuin, kas en keuken.
- Kinderen worden zoveel mogelijk gestimuleerd om zelf spullen te pakken en alles zelf te doen.
- Kinderen worden van jongs af aan gestimuleerd het perspectief van anderen te nemen in spel; zelf kiezen en jezelf sturen en daarbij rekening houden met je omgeving. ●

4 DE LEERLING BEPAALT

In deze visie op leren en opvoeden laten leerkrachten de controle los, zowel over het leerproces als over de uitkomst. Leerkrachten vertrouwen volledig dat leerlingen hun eigen behoeften en interesses ontdekken. Ook als het niet past in het plaatje van de leerlingen. Leerlingen kunnen zelf bepalen of ze willen spelen, een gesprek willen voeren, wekenlang aan een project willen werken of helemaal niets willen doen. Leerlingen hebben de zeggenschap over veel aspecten van het onderwijs. De leerkracht is er om randvoorwaarden en een rijke speelleeromgeving te bieden waarbinnen deze vrijheid mogelijk is. De leerkracht en leerling voeren gesprekken vooraf en achteraf. Het uitgangspunt is dat de leerling en leerkracht gelijkwaardig zijn. Conflicten worden door de leerlingen zelf opgelost en worden gezien als leerproces.

DEZE VISIE IN DE PRAKTIJK

Nikki is een creatief, vrolijk en ondernemend kind. Zij speelt de hele dag, organiseert allerlei activiteiten voor vrienden en vriendinnen en maakt de mooiste kunstwerken. Nikki heeft geen interesse in lezen. Ze vindt dat niet nodig, want ze heeft altijd wel iemand in haar omgeving die dat voor haar doet. Inmiddels is Nikki 8 jaar. Ze zit goed in haar vel en is bijna altijd blij op school. De laatste tijd is ze erg bezig met dieren. Vandaag vraagt ze om een boek, want ze heeft besloten dat ze wil leren lezen. Ze wil namelijk weten waarom er op de wereld geen dinosaurussen meer leven.

Elk kind heeft een stem in de wekelijkse leerling-vergadering. Je stemt als je aanwezig bent. Dat betekent dat als je het onderwerp heel belangrijk vindt, dan kom je. Josh en Dirk brengen op de vergadering in dat zij een nieuwe voetbal willen omdat de oude lek is. De groep beslist met elkaar of in het beschikbare werkbudget ruimte is om een nieuwe bal te kopen. De meerderheid stemt voor. Josh en Dirk mogen zelf een nieuwe bal gaan kopen.

ZELFSTURING OP DE SUDBURYSCHOOL HARDERWIJK

Christel Hartkamp en Sandra Weerman zijn stafleden van de Sudburyschool Harderwijk (voorheen de Newschool). De Sudburyschool is een vernieuwende democratische school voor kinderen van 4 tot 19 jaar. De aanpak van de school is gebaseerd op de onconventionele Sudbury Valley School in de Verenigde Staten. De school laat leerlingen volledig vrij om hun eigen leerstijlen, talenten, capaciteiten en zwakheden te onderzoeken. Er is geen lesrooster, of vaste dagindeling en er zijn geen leerkrachten maar stafleden. Leerlingen bepalen hun eigen richting en tempo van ontwikkeling. De Sudburyschool is een particuliere school en hoeft om die reden niet aan alle bekostigings-eisen te voldoen. De school moet wel aandacht besteden aan de kerndoelen maar hoeft bijvoorbeeld geen Cito-toetsen af te nemen.

Christel en Sandra vertellen: 'Als je het woord onderwijs vertaalt in het Engels dan kom je op het woord 'education' en dat is veel meer dan in de klas zitten met een leraar. Leerlingen leren veel door informeel leren, bijvoorbeeld door samen te spelen, ervaringen uit te wisselen en activiteiten te organiseren. Formeel leren is slechts 10 of 20% van het hele leren. Op de Sudburyschool bieden wij 'education' en bieden wij ruimte voor ontwikkeling in alle vormen. Toen wij de school oprichtten hebben we onszelf de vraag gesteld: wat is kwaliteit van onderwijs? Is dat het opbrengstgericht testen en toetsen en zo veel mogelijk met cijfers laten zien dat leerlingen tot een bepaald niveau zijn gekomen? Of is het het opleveren van mensen die zelfbewust zijn en goed weten wat zij willen betekenen in de maatschappij? Wij denken dat het tweede veel meer kwaliteit in zich heeft!'

Christel: 'Sinds de vorige eeuw hebben onze grootouders al op school geleerd: doe nou maar gewoon wat je verteld wordt want dan is dat goed voor later. Heel veel mensen kunnen zich niet voorstellen dat je je ook op een andere manier kunt ontwikkelen. Dat is zo anders dan hoe we zelf zijn grootgebracht. Volwassenen denken dat kinderen niets gaan doen als je ze niet vertelt wat ze moeten doen. Dat klopt als je ze in de aanbod gestuurde context de boodschap geeft: 'Ik vertel jou wat belangrijk voor jou is want jij kan dat zelf niet'. Hersenwetenschappers zeggen dat pubers niet kunnen plannen en geen initiatief nemen en dat klopt binnen het onderwijs zoals dat op de meeste scholen vormgegeven is. Maar als je onderwijs heel anders inricht dan is het niet waar, dat kunnen we hier aantonen!'

'Het gaat om twee dingen: kinderen zijn volwaardig, competente en autonome mensen – en je hebt een verbondenheid met elkaar', geven Christel en Sandra aan. Onze school is een gemeenschap met alle leeftijden. →

SCHOOLVOORBEELD

Leerlingen leren enorm veel van elkaar. Juist door met verschillende mensen en dingen in aanraking te komen ontdekken leerlingen of het iets voor hun is en of ze daar misschien verder mee willen. Jongere leerlingen zien 16-17 jarigen studeren en examens doen. Sommige leerlingen gaan dan bij een wiskundeles zitten en doen mee omdat ze er meer over willen weten. Als stafleden laten we dat gaan want als we ingrijpen dan stopt het. We sturen niet, bepalen geen leerdoelen en checken niet of en wanneer er geleerd wordt. Het idee van: jij gaat nu iets doen waarvan wij denken dat dat goed voor je is, daar blijven we bij weg. Al gamen ze de hele dag, daar zeggen we niets van. Leerlingen maken eigen keuzes en als ze zeggen 'dat wil ik niet' dan gebeurt het niet en dat is ook goed. Er is niemand die dan naar ze toegaat en zegt 'maar zou je niet toch, of zou je niet even...! Respect hebben voor de keuzes over hun eigen leven, dat is wat we hier doen. En dan zie je ook dat leerlingen veel zelfbewuster worden en zich gaan afvragen wat ze zelf willen'.

Christel: 'Als wij het over verantwoordelijkheid hebben, hebben we het niet over de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van een taak die een ander jou oplegt. Dat wordt in het regulier onderwijs vaak als verantwoordelijkheid gezien. Wij zeggen: dat is geen verantwoordelijkheid dat is conformeren. Verantwoordelijkheid betekent: de consequenties dragen voor alle keuzes die jij maakt. Als er iets gebeurt zal je eerst bij jezelf te raden moeten gaan en bedenken: hoe had ik het anders kunnen doen en hoe kan ik het de volgende keer aanpakken? Dan ben je eigenaar van je eigen leven. Verantwoordelijkheid nemen betekent ook het uitvoeren van bepaalde functies en taken binnen de school. Je bent immers niet alleen verantwoordelijk voor jezelf maar ook voor de gemeenschap'.

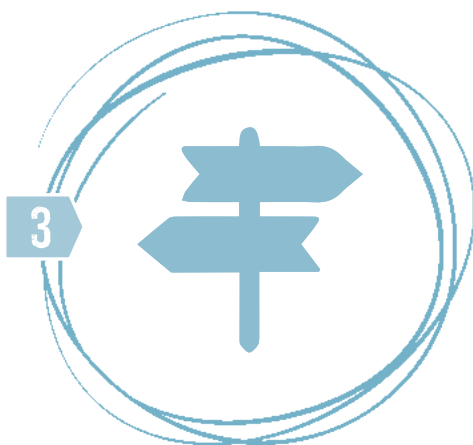
'Kinderen die uit het reguliere onderwijssysteem komen moeten eerst 'ontscholen'. Ze wachten tot iemand zegt wat ze moeten gaan doen en als dat niet gebeurt dan gaan ze zich heel erg vervelen. Ze moeten ontdekken wat ze zelf willen, en dat kan een zware periode zijn. Ze komen er zelf achter dat ze kennis nodig hebben om iets te kunnen doen. Leerlingen gaan dan zelf op zoek naar kennis of vragen docenten of ze daar les in willen geven. Door dat juist vrij te laten, ontwikkelen ze zich tot competente mensen met eigen vaardigheden en specifieke talenten' zegt Sandra.

Christel geeft aan: 'Er zijn meerdere wegen die naar Rome leiden. Ieder kind heeft zijn eigen weg en die wegen moet je ze geven. Dat is vertrouwen. Tegelijkertijd is deze school niet voor iedereen geschikt. Als ouder moet je kunnen loslaten en helemaal achter onze visie staan. Thuis moet je niet gaan vragen: 'Heb je vandaag nog wat geleerd op school?! We zijn niet tegen het reguliere systeem, maar het zou mooi zijn als er meerdere smaken zouden zijn en dat die ook bekostigd worden. Maar zover zijn we nog niet! ●

4

UITWERKING VOOR DE PRAKTIJK

In het schema op de volgende pagina's hebben we de beschreven vormen van zelfsturing verder uitgewerkt. Wij zijn ons er van bewust dat de praktijk veel genuanceerder is en niet te vatten is in vier vormen. Er zullen veel tussenvormen bestaan en dat juichen wij alleen maar toe zolang de visie op onderwijs en de vorm van zelfsturing goed sporen.

VIER VORMEN VAN ZELFSTURING

VISIE OP LEREN

1 DE LEERLING IS ZELFREDZAAM

ZELFSTANDIGHEID IN DE UITVOERING

Leerlingen leren het best als leerkrachten het leerproces sturen.

2 DE LEERLING IS ZELFSTANDIG

ZELFSTANDIGHEID IN HET WERKPROCES

Leren gebeurt in de zone van naaste ontwikkeling. Het is de taak van de leerkracht om de leerlingen uit te dagen en verder te brengen.

3 DE LEERLING MAAKT KEUZES

EIGENAARSCHAP DOOR KEUZES

Leren gebeurt het best wanneer de leerling intrinsiek gemotiveerd is.

4 DE LEERLING BEPAALT

EIGENAARSCHAP DOOR INITIATIEF

Leren is een autonoom proces als de omgeving mogelijkheden en uitdaging biedt. Externe sturing belemmert het leren.

De leerkracht laat controle los en vertrouwt erop dat leerlingen hun eigen behoeften en interesses ontdekken en zich ontwikkelen. De leerkracht biedt randvoorwaarden en zorgt voor een rijke speel-leeromgeving.

DIDACTIEK

Programma (methode) is leidend in het aanbod en aanpak

Dezelfde doelen voor alle leerlingen, aanvullende doelen waar nodig. Er wordt instructie gegeven aan de hand van het directe instructie model. De leerkracht differentieert in 3 niveaus.

Evaluatie: Hebben alle leerlingen de gestelde doelen behaald? (productgericht).

Programma (methode) op maat van individu

Er zijn doelen voor alle leerlingen en individuele doelen per leerling. De leerlijn wordt gevolgd.

Evaluatie: Hebben alle leerlingen de doelen behaald en eigen verantwoordelijkheid genomen voor het leren? (product- en procesgericht).

Iedere leerling een leerplan op maat

De leerlingen hebben invloed op hun eigen leerproces. Ze maken eigen keuzes. In de didactiek wordt de leerlijn gebruikt als bron. Er wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de belevingswereld van de leerlingen en zoveel mogelijk betekenisvol aangeboden.

Evaluatie: Leerlingen worden vergeleken met hun eigen ontwikkeling i.p.v. met de landelijke norm.

Leerlingen bepalen hun eigen leerdoelen

Er wordt uitgegaan van eigen leervragen van leerlingen. De leerkracht biedt alleen instructie of hulp wanneer leerlingen daarom vragen. Er zijn diverse bronnen beschikbaar.

Evaluatie: leerlingen bepalen hun eigen leerdoelen. Ze bepalen zelf, in overleg met de leerkracht, of ze de doelen gehaald hebben.

PEDAGOGIEK

1 DE LEERLING IS ZELFREDZAAM	2 DE LEERLING IS ZELFSTANDIG	3 DE LEERLING MAAKT KEUZES	4 DE LEERLING BEPAALT
<p>Conformistisch Regels zijn regels. Het onderwijs is erop gericht om kinderen goed in te laten voegen in de maatschappij. Zelfredzaamheid en discipline zijn daarbij belangrijk.</p> <p><i>Doel:</i> leerlingen leren zich te conformeren aan de normen van de volwassenen: "Zo hoort het". Om leerlingen dit te leren wordt gebruik gemaakt van belonen van goed gedrag. Ongewenst gedrag wordt afgewezen.</p>	<p>Conformistisch / pragmatisch Onderwijs is erop gericht om gedrag van leerlingen positief te bekrachtigen, maar daarbij ook duidelijke grenzen aan te geven.</p> <p><i>Doel:</i> leerlingen leren zich te conformeren om met elkaar een leefbare en werkbare omgeving te krijgen. Afspraken worden samen gemaakt: "Wij gedragen ons zo omdat wij dat met elkaar hebben afgesproken".</p>	<p>Non-conformistisch Leerlingen mogen meerepraten en meebeslissen. De leerkracht observeert en intervineert pas wanneer dat noodzakelijk is. Daarbij is bewustwording van gedrag belangrijker dan regels en gehoorzaamheid.</p> <p><i>Doel:</i> Leerlingen worden bewust gemaakt van de eigen identiteit en leren verantwoordelijkheid te nemen voor de omgeving. Om dit te leren wordt veel aandacht besteed aan reflectie: "Wat heb jij nodig om je aan deze afspraak te kunnen houden?"</p>	<p>Non-conformistisch / democratisch Leerlingen en leerkrachten zijn gelijkwaardig. Conflicten worden door de leerlingen zelf opgelost en worden gezien als leerproces. Omgang met elkaar wordt in de groep besproken. Leerlingen worden aangesproken als lid van de gemeenschap.</p> <p><i>Doel:</i> Leerlingen leren van elkaar en van het effect van hun eigen gedrag: "Wat is het effect van jouw gedrag op de ander?"</p>
<p>De leerkracht biedt structuur en brengt leerlingen kennis en vaardigheden bij.</p> <p>De leerkracht bepaalt wat, hoe, waar, wanneer en met wie geleerd wordt.</p> <p>De leerkracht is de "baas".</p>	<p>De leerkracht bepaalt de doelen, maar probeert ook aan te sluiten bij de beleving van kinderen. Daarin wordt een balans gezocht. Leerlingen krijgen ruimte om zelfstandig te leren binnen een duidelijk kader. De leerkracht bepaalt <i>wat</i> en <i>hoe</i>, de leerling bepaalt <i>waar</i>, <i>wanneer</i> en <i>met wie</i>.</p> <p>De leerkracht is begeleider en helpt de leerling te leren.</p>	<p>De leerkracht neemt tijdelijk afstand en laat de leerling kiezen. De leerling beslist <i>wat</i>, <i>hoe</i>, <i>waar</i>, <i>wanneer</i> en <i>met wie</i> het leert vanuit intrinsieke motivatie. De leerkracht biedt instructie, leerlingen kiezen of ze deze instructie nodig hebben of worden door de leerkracht uitgenodigd. Er is veel ruimte voor onderzoekend leren.</p> <p>De leerkracht is coach.</p>	<p>De leerkracht stuurt niet en laat de controle los.</p> <p>De leerkracht is observant.</p>
<p>Minimale zelfsturing maar zelfstandig werken (korte tijd). Focus van de leerkracht op zelfredzaamheid.</p>	<p>Zelfsturing door zelf plannen en werken. Focus van de leerkracht op aanleren van eigen verantwoordelijkheid.</p>	<p>Zelfsturing door zelf kiezen en doen. Focus van de leerkracht op eigenaarschap (= verantwoordelijkheid + intrinsieke motivatie).</p>	<p>Volledige zelfsturing. Focus van de leerkracht op zelfvertrouwen.</p>

ROL VAN DE LEERKRACHT

ZELFSTURING

GESPREKKEN MET LEERLINGEN

1 DE LEERLING IS ZELFREDZAAM

- Gesprekken worden gevoerd als:
- leerlingen zich niet aan de regels/afspraken houden
 - subtiële manipulatie: "Ik wil dat jij wilt wat ik wil".

Gesprekken met leerlingen worden gezien als "extra".

TOETSING

Door toetsing (en peilen) van leerlingen wordt vastgesteld of de gestelde leerdoelen behaald zijn. De landelijke norm wordt gehanteerd (LVS).

LEERLING PARTICIPATIE / BETROKKENHEID

Leerlingen voeren taken uit die door de leerkracht zijn bepaald, bijv. hulpje van de dag.

DIFFERENTIATIE

Convergent

Meer en minder oefenen

INSTRUMENTEN

- Groeps- en/of weekplan
- Individuele handelingsplannen (OPP)
- Directe instructie Model
- Stoplicht
- Time-timer
- GIP-model
- Taakjes

2 DE LEERLING IS ZELFSTANDIG

Gesprek over onderwijsbehoeften: "Wat heb jij nodig om de gestelde doelen te halen?" "Hoe kan ik als leerkracht jou daarbij helpen?"

Gesprekken zijn onderdeel van de visie van de school.

Door een combinatie van toetsing en observatie ontstaat zicht op de vorderingen van de leerling.

Leerlingen denken mee over oplossingen op groeps- en schoolniveau, bijv. leerlingeraad (geleid door een volwassene), rondleiding aan ouders, klassenvergadering, mentor van de dag.

Divergent

Binnen leerlijnen eigen doelen, eigen tempo

- Groeps- en/of weekplan
- Planbord
- Weektaak
- Individuele handelingsplannen
- Zelf instruerende en zelf-corrigerende materialen
- I-self-instrument

3 DE LEERLING MAAKT KEUZES

Gesprek over eigen doelen en onderwijsbehoeften: "Wat wil je leren en wat heb je nodig?"

Gesprekken staan centraal en zijn het belangrijkste didactische en pedagogische middel.

Leerlingen volgen zichzelf, bijv. met behulp van een portfolio. Ze bepalen hiervoor hun eigen criteria. De landelijke normen worden beperkt gehanteerd.

Leerlingen zijn medeverantwoordelijk voor de gang van zaken op groeps- en schoolniveau, bijv. leerlingeraad (geleid door de leerlingen zelf).

Divergent

Persoonlijke leerroutes

- Rijke speel-leeromgeving
- Individuele leerplannen
- Reflectieformulieren
- Portfolio
- Workshops
- Onderzoekend leren

4 DE LEERLING BEPAALT

De leerling neemt het initiatief en bepaalt de inhoud van het gesprek.

Leerlingen evalueren hun eigen leerproces. De leerling bepaalt zijn eigen norm.

Leerlingen zijn verantwoordelijk voor de groep en de school door democratische besluitvorming.

Divergent

Persoonlijke groei

- Rijke speel-leeromgeving
- Democratische besluitvorming

5

TOT SLOT

Het doel van dit boekje is om een bijdrage te leveren aan de discussie over het begrip zelfsturing in de praktijk. We hopen dat scholen helpt om hun eigen koers te varen!

WERKVORM

Besprek met je team

Er staan 5 praktijkverhalen in dit boekje. Bij welke visie zouden jullie de scholen plaatsen? En waar plaatsen jullie jullie eigen school?

Vier visies op 'Zelfsturing'	Welk praktijkverhaal past bij welke visie?	Waarom?
1 De leerling is zelfredzaam		
2 De leerling is zelfstandig		
3 De leerling maakt keuzes		
4 De leerling bepaalt!		

6

BRONNEN

- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- Boekaerts, M. (2005). Motivatie om te leren. *Educational Practices*, series – 10.
- Bors, G. & Stevens, L. (2010). *De gemotiveerde leerling*. Apeldoorn: Maklu.
- Deci, E.L. & Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Fisch, K. & McLeod, S. (15-5- 2009). Did You Know? Geraadpleegd op 30-7- 2017 van http://youtube.com/watch?v=PHmwZ96_Gos.
- Hartkamp-Bakker, C. (2014). *Pedagogische visie en uitgangspunten*. Newschool.nu
- Hooiveld, J. (2011). *Typologie van scholen*. Utrecht: APS.
- Inspectie van het Onderwijs. (2017). *De Staat van het Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Kramer, M. (2016). Bovenbouwers leren onderzoeksvragen stellen. *Montessori Magazine*, nummer 3, jaargang 39, blz 8-9.
- Schalkers, K. e.a. (2012). *Leren? Dat kan ik zelf! Maar wil je even helpen?* Den Bosch: KPC-groep.
- Simons, P.R.J. & Zuylen, J.G.G. (1995). Van zelfstandig werken naar zelfverantwoordelijk leren. *Studiehuisreeks*, volume 4, pp. 7 – 20.
- Sitskoorn, M. (2014). *De beste versie van jezelf*. Deventer: Vakmedianet Management BV.
- SLO en Kennisnet. (2016). *Model 21e-eeuwse vaardigheden*.
- Voogt, J.M. & Odenthal L.E. (1997). *Emergent practices geportretteerd*. Enschede: Conceptueel raamwerk Universiteit Twente.
- Zimmerman, B.J. (1986). Development of self-regulated learning: Which are the key subprocesses? *Contemporary Educational Psychology*, 16, 307-313.

Colofon

Samenstelling: Karen van Kooten en Margôt Koekkoek

Grafisch ontwerp: studio Michelangela, Utrecht

Als je iets uit deze uitgave gebruikt, graag de bron erbij vermelden.